DR. MUHLİS AKAR

HAK DUYARLILIĞI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1295

Halk Kitapları: 285

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Editör
Prof. Dr. Huriye MARTI
Rukiye Aydoğdu DEMİR

Baskı Takip
İsmail DERİN

Tasarım
Arzu Akgün (aral.org)

Baskı
ARAL
Mustafa Kemal Mah. 2141 Cad.
No: 33/3, Söğütözü, Çankaya / Ankara
Tel: 0.312 219 53 26
www.aral.org

2. Baskı, Ankara – 2017

Eser İnceleme Komisyon Kararı:
28.09.2016/20

ISBN:978-975-19-6640-7
2017-06-Y-0003-1295
Sertifika No: 12931

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr
www.diyanet.gov.tr

“İflas etmeyi kim ister? Varını yoğunu kaybetmeye kim razı olur? Böyle bir üzüntüye, sıkıntıya, çaresizliğe katlanmak kolay mıdır? Sevgili Peygamberimiz, bir gün iflası düşünmelerini ister ashâbından. Ve sorar: *“Müflis kimdir biliyor musunuz?”* Orada bulunanlardan biri cevap verir: “Biz, malını mülkünü kaybetmiş kimseye müflis deriz.” Ama Peygamberimizin kastettiği bu değildir. Mal-mülk ya da para-pul kaybından daha ağır bir iflası anlatmak ister gibidir. Maddiyata değil maneviyata, dünyaya değil ahirete dair bir iflastır bu…

Sözlerine şöyle devam eder Peygamberimiz: *"Ümmetimden asıl müflis olan kimse odur ki, kıyamet gününde kıldığı namaz, tuttuğu oruç ve verdiği zekâtla gelir. Ancak dünyada iken şuna sövmüş, buna iftira atmış, ötekinin malını yemiş, berikinin kanını dökmüş, bir başkasını da dövmüştür. (Hak ihlâllerinin karşılığı olarak) iyiliklerinden alınıp hak sahiplerine verilir. Şayet hesabı görülmeden iyilikleri biterse, mağdur ettiği insanların günahlarından alınarak onun üzerine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır."* (Müslim, Birr ve Sıla, 59) "

Hak nedir?

İnsan yeryüzünün en değerli, akıllı, güçlü ve iradeli varlığıdır. Yerlerin ve göklerin sahiplenmekten çekindiği "emanet"i o üstlenmiştir. Emanet, sorumluluk demektir. Ve insan, yeryüzünde hayatın erdemli, hak ve hukuka riayetli, adaletli ve merhametli bir seyir izlemesinde sorumluluk sahibidir. Sorumluluğun olduğu yerde haktan da bahsedilir. Çünkü hak ve sorumluluk, birbirlerini tamamlayan, birbirleri üzerinden anlam bulan kavramlardır.

"Hak" kavramının dilimizde çok çeşitli anlamları, dinimizde çok özel bir yeri ve değeri vardır. Hak, gerçeğe uygun olan söz ve doğru yol demektir; hakikatin kardeşidir. Hak; korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gereken maddi-manevi her türlü borç, görev ve imkândır. Hak; bir kişinin yetkileri, ayrıcalıkları ve diğer varlıklara karşı sabit olan görevleridir. Özlü bir tanımla, "Hak, hukukun koruduğu menfaattir."

Yüce Rabbimize "Cenab-ı Hak", "Hak Teâlâ" deriz. Çünkü O (c.c.), varlığı kesin olandır, mutlak gerçekliktir, hakikatin sahibi-

İslam'da hak kavramı, almaktan ziyade vermek üzerine kuruludur. Yani insan öncelikle üzerinde hakkı bulunanlara haklarını vermekle yükümlüdür.

dir. Kullarını yaratan O olduğu gibi, hakları ve hakların kaynağını açıklayan da O'nun gönderdiği vahiydir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bunu şöyle dile getirir: *"Yâ Rabbi, sen Hak'sın. Senin vaadin de haktır. Senin sözün de haktır. Sana kavuşmak da haktır."* *(Buhârî, Tevhid, 35)*

Allah Teâlâ, hakları zerre miktarınca zayi etmeyen, her hak sahibine hak ettiğini verendir. Sonsuz ilim, hikmet ve adalet sahibi olan Rabbimiz, kimin, neye, ne kadar hakkı olduğunu bizzat belirlemiştir. Bizlerden de dünya üzerinde dengelerin korunması için bu haklara riayet etmemizi istemiştir. İslam'da hak kavramı, almaktan ziyade vermek üzerine kuruludur. Yani insan öncelikle üzerinde hakkı bulunanlara haklarını vermekle yükümlüdür. "Hak alınmaz, verilir" denilirken bu hususa dikkat çekilmiştir.

Hayatta her an karşımıza çıkan haklar kuşağına baktığımızda çok çeşitli renkler görürüz. Allah hakkı, peygamber hakkı, İslam'ın hakkı, kişinin kendi bedeni üzerindeki hakkı, ana-baba hakkı, karı-koca hakkı, akrabalık hakkı, komşuluk hakkı, yetim

hakkı, arkadaşlık hakkı, misafirin hakkı, yolcunun hakkı, fakirin hakkı, Müslüman'ın Müslüman üzerindeki hakkı, hayvan ve bitkinin hakkı… Bütün bu hakların Peygamberimizin dilinde birer karşılığı vardır. Ve her bir hak, sorumluluğu da beraberinde getirir.

Hak ve sorumluluk, bir terazinin iki kefesi gibidir. İnsanların birbirleri üzerindeki hakları, onların karşılıklı olarak sorumluluk alanlarını da oluşturur. Eğer bir konuda hak varsa, o hakkı ödemesi gereken bir de sorumlu vardır. Bu bakımdan hepimizin üzerinde birden çok hak ve sorumluluk bulunur. Hakları iki bölüme ayırabiliriz: "Hukukullah" denilen Allah'ın hakları ve "Hakku'l-ibad" denilen kul hakları. Bunlardan ilki, Allah ile insan arasındaki hakları; ikincisi ise insanın diğer insanlarla ve hatta canlı-cansız diğer varlıklarla arasındaki hukuku ifade eder.

Hak ve sorumluluk, bir terazinin iki kefesi gibidir. İnsanların birbirleri üzerindeki hakları, onların karşılıklı olarak sorumluluk alanlarını da oluşturur.

Allah ile ilişkimiz, insanlar ile ilişkimize de yansır. Dolayısıyla Allah'ın hakları, sadece ibadetleri değil, bütün fertlerin yararını ilgilendiren toplumsal konuları da kapsar.

Yüce Allah'ın Üzerimizdeki Hakları

Bizi yaratan, eşsiz nimetlerle donatan, doyuran, koruyan, seven, bağışlayan, hidayete ulaştıran Rabbimizin hakkı nasıl ödenir? O'nun bize bahşettiği aklın, bedenin, yeteneklerin, hakların ve imkânların karşısında sorumluluğumuz nedir? Allah ile insan arasındaki hak ilişkisi nasıl şekillenir?

Bu soruların cevabını, Peygamberimizin bir yolculuk esnasında genç sahâbî Muâz b. Cebel ile yaptığı sohbetten öğreniyoruz. Yolda giderlerken Resûlullah (s.a.s.) Muâz'a seslenir: *"Ey Muâz! Allah'ın, kulları üzerindeki hakkı nedir, biliyor musun?"* Muâz, "Allah ve Resûlü daha iyi bilir." diyerek cevap verir. Bunun üzerine Resûlullah, *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir."* şeklinde bir açıklama yapar. Bir süre yol aldıktan sonra Peygamberimizin mübarek sesi bir daha duyulur: *"Peki ey Muâz! Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, biliyor musun?"* Muâz yine, *"Allah ve Resûlü daha iyi bilir."* diyerek susar. Resûlullah'ın bu soruya açık-

laması ise şöyledir: *"Allah'ın onlara azap etmemesi ve onları cennetine koymasıdır."* (Müslim, İman, 48, 49)

Allah'ın bizim üzerimizdeki ilk hakkı, kul olarak O'nu tanımamız, O'nun varlığına ve birliğine iman etmemiz, şirkten uzak durmamızdır. Bunun hemen ardından, kulluğun gereklerini yerine getirmek, imanımızı salih amel ile beslemek, ibadet ve ihsana devam etmek gelir. Yüce Rabbimiz, bir ayet-i kerimede bunu şöyle ifade buyurur: *"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez."* (Nisâ, 4/36)

Ayette de gördüğümüz gibi, Allah'ın üzerimizdeki öncelikli hakkı, tevhid ve kulluk bilincine ermemizdir. Ama Allah ile ilişkimiz, insanlar ile ilişkimize de yansır. Dolayısıyla Allah'ın hakları, sadece ibadetleri değil, bütün fertlerin yararını ilgilendiren toplumsal konuları da kapsar. İnsan haklarını ko-

rumak, kamu düzenini sağlamak ve haksızlığı önlemek de Allah'a olan imanımızın gereğidir.

Üzerimizdeki Kul ve Kamu Hakkı

Kul ve kamu hakkı, insanların ve diğer yaratılmışların hakkıdır. Her insanın doğuştan sahip olduğu temel hakların yanı sıra sonradan elde ettiği birtakım maddi ve manevi haklar vardır. Hayat boyunca sevgi ve saygıyı besleyecek, kardeşlik ve dostluk bağlarını güçlendirecek, adaleti temin edecek her türlü iyiliği hak ederiz. Çevremizdekilerin de bunu hak ettiğini düşünerek davranışlarımızı ve kararlarımızı ona göre düzenleriz. Nitekim Sevgili Peygamberimiz, *"Allah'ın huzuruna, hiç kimseye haksızlık yapmadan çıkmayı umuyorum."* (Ebû Dâvûd, Büyû', 49) buyururken kul ve kamu hakları konusundaki hassasiyetini ifade eder.

Dinimiz, Allah'ın hakkı ile kulların hakları arasında belli bir ölçü getirmiş; Allah'a ibadet amacıyla da olsa kul haklarının ihmal ya da ihlâl edilmesini onaylamamıştır.

Dünya hayatının geçiciliği ve malın insana ancak emanet olduğu düşünüldüğünde, bu emaneti hak sahipleriyle paylaşmanın anlamı daha da belirginleşir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) genç sahâbî Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyelerde bu ölçüyü görürüz. Abdullah b. Amr, Allah'a daha yakın olma arzusuyla her gün oruç tutmaya çalışır, günde bir hatim iner ve gecelerini de namaz kılarak geçirir. Bu durum bir süre sonra eşini ve ailesini ihmal etmesine sebep olur. Oğlunun "Allah'ın hakkını koruyayım derken kulun hakkını görmezden geldiğini" öğrenen babası Amr b. el-Âs, durumu Peygamberimize anlatır. Bunun üzerine Abdullah'la görüşen Resûlullah (s.a.s.) ona şunları söyler: *"Ey Abdullah, duydum ki gündüzleri oruç tutup geceleri sürekli namaz kılıyormuşsun. Sakın böyle yapma. Çünkü bedeninin senin üzerinde hakkı var, gözlerinin senin üzerinde hakkı var, ailenin de senin üzerinde hakkı var."* (Müslim, Sıyâm, 193)

Benzer bir olayda, bu defa Osman b. Maz'ûn isimli sahâbînin kendisini ibadete vererek dünyadan el etek çektiğini duyan Peygamber Efendimiz, onu çağırmış ve şöyle buyurmuştur: *"Ailenin senin üzerinde hakkı var. Misafirinin senin üzerinde hakkı var. Nefsinin de senin üzerinde hakkı var."*

(Ebû Dâvûd, Tatavvu', 27) O halde, hak konusunda dengeleri korumak hayatî önem taşır. Allah'ın haklarını kulların haklarından ayrı düşünmemek gerekir.

Kamu malı ve kamu hakkı konusunda duyarlı olmak, mümin olmanın bir gereğidir. Yüce Rabbimiz, bu konuda bizi şöyle ikaz eder: *"Kim emanete hıyanet ederse (ganimet veya kamu malından aşırırsa), kıyamet günü, hıyanet ettiği şeyle birlikte gelir. Sonra da hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın herkese kazandığının karşılığı tastamam ödenir."* (Âl-i İmran, 3/161)

Sevgili Peygamberimiz de kamu hakkını ihlal edenlere karşı tavrını açıkça ortaya

Allah'ın huzuruna
hak yüküyle
çıkmanın ne ağır
bir vebal olduğu
unutulmamalı;
şayet herhangi
bir hak ihlalinde
bulunulmuşsa,
hak sahiplerine
hakları ödenerek
helalleşilmelidir.

koymuş, hatta kamu malından çalanların cenaze namazlarına bile katılmamıştır (Muvatta, Cihad, 23). Hz. Ömer, Hayber Savaşı'nda ashab-ı kiramın bir kimse için "falanca şehit olmuş" diye sevindiğini ama Peygamberimizin, *"Hayır, ben onu ganimetten çaldığı bir hırka veya bir aba içinde cehennemde gördüm."* buyurduğunu anlatır (Müslim, İman, 182).

Yol, okul, çeşme, mera gibi ortak kullanılan mekânlarda toplumun her ferdinin hakkı olduğunu bilmek ve hak gaspına izin vermemek gerekir. *"Kimse hakkı olmayan bir karış yeri bile almasın! Yoksa Allah, kıyamet gününde yedi kat yeri onun boynuna dolar."* (Buhârî, Mezalim, 13) buyuran Allah Resûlü (s.a.s.), başkalarının arazisine ya da kamu malı dokunulmazlığına ihanet edenin sonunu haber verir. Bir hadisinde "yolun da hakkı olduğundan" bahseden Resûl-i Ekrem, yol kenarında oturanların harama bakmamak, gelip geçeni rahatsız etmemek, yolları kapatmamak, selâm verenin selâmını almak, iyiliğe yönlendirip kötülükten alıkoymak gibi yola ait haklara riayet etmelerini ister (Buhârî, Mezâlim, 22).

Üzülerek ifade edelim ki günümüzde de kul ve kamu hakkı ihlalleriyle ilgili sayısız örnek yaşanmaktadır. Emanete hıyanet etmek, kamu malını zimmetine geçirmek, kaçak elektrik ve su kullanmak, vergi kaçırmak, verilen hak ve yetkiyi kötüye kullanmak, kamu hizmeti verirken insanlar arasında ayırım yapmak ve rüşvet alıp vermek hak konusundaki duyarsızlık örnekleridir. Aynı şekilde hazineye, belediyeye, vakıflara ve çeşitli kamu kuruluşlarına ait menkul veya gayrimenkulleri şahsi menfaatler için kullanmak, havayı, suyu ve toprağı kirletmek, çevreye zehirli atık bırakmak, trafik kurallarına uymamak, yüksek sesle müzik dinleyip çevreyi rahatsız etmek, yerlere tükürmek, sigara izmaritlerini, paketleri ve pet şişeleri sokağa atmak gibi küçük büyük birçok davranış, olgun bir müminin mutlaka sakınması gereken kamu hakkı ihlalleridir.

Maalesef pek önemsenmeyen ama sonuçları açısından hem kişiyi hem de toplumu ifsat eden başka örnekler de vardır: Mesela sözünde durmayarak ümitleri ve güvenleri sarsmak, randevusuna sadık kalmayarak insanların zamanlarını çalmak, kamuda

çalışma saatlerine riayet etmemek veya gelen özel ziyaretçilere uzun zaman ayırarak iş ve hizmet üretimini aksatmak, üniversite sınavları ve diğer devlet sınavlarında soru çalmak ve bu yolla işçi-memur-öğrenci olmak, aracını uygun olmayan yere park ederek trafiğin akışını engellemek, korsan CD veya kitap kopyalamak ve alıp satmak, izinsiz olarak başkasının internetini kullanmak, bilet atmadan kaçak yollarla kamu araçlarından yararlanmak, rızaları olmadığı halde sıra bekleyenlerin önüne geçmek gibi birçok alanda kul ve kamu hakları ihlal edilmektir.

İnsanların can, mal, namus gibi dokunulmazlıklarını ihlal edenlerin, kamu malına zarar verenlerin yaptıkları haksızlıklar yanlarına kalmayacak, ahirette mutlaka karşılığını bulacaktır. Sonsuz mükâfatın da, azaptan kurtuluşun da anahtarı kul hakkından arınmaktır. Bu konuda Rahmet Peygamberi (s.a.s.) bizleri şöyle uyarır: *"Kimin üzerinde din kardeşinin ırzı, namusu veya malıyla ilgili bir haksızlık varsa, altın ve gümüşün fayda etmeyeceği (kıyamet günü) gelmeden önce onunla bugün helalleşsin.*

Yoksa kıyamette kendisinin salih amelleri varsa yaptığı zulme karşılık onlardan alınır ve hak sahibine verilir. Şayet iyilikleri yoksa kendisine zulmettiği kardeşinin günahlarından alınarak onun üzerine yüklenir." (Buhârî, Mezalim, 10)

Kıyamet gününde iflas edenlerden olmamak için hak konusunda farkındalığımızı artırmak ve hakkı tutup kaldırmak zorundayız. Bu bağlamda hassasiyet göstermemiz gereken kul ve kamu haklarından bazılarını burada sıralayalım.

Hayat Hakkı

İslam'a göre, din, ırk, renk ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin her insanın doğuştan sahip olduğu temel haklar vardır. Hayat hakkı, bunların başında gelir. İnsan yaşamı değerlidir ve dokunulmazdır. Kur'an-ı Kerim'de, *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı (kısastan dolayı) veya yeryüzünde (ölüm cezasını gerektiren) bir bozgunculuk(tan dolayı) olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün*

İnsan, yeryüzünde hayatın erdemli, hak ve hukuka riayetli, adaletli ve merhametli bir seyir izlemesinde sorumluluk sahibidir.

insanları yaşatmıştır." (Mâide, 5/32) buyrulur.

Hayat hakkı ana rahminde iken başlar. Tıbben herhangi bir zaruret olmadıkça anne-baba dâhil hiç kimsenin bu hakkı ihlal etme, bebeği kürtajla öldürme yetkisi yoktur. *"Çocuklarınızı yoksulluk korkusuyla öldürmeyin."* (En'âm, 6/151) ayeti ve Hz. Peygamberin (s.a.s.) kasten çocuk düşürenin veya buna sebep olanın maddi tazminat ödemesi gerektiğine hükmetmesi (Buhârî, Diyât, 25), anne karnındaki çocuğun hayat hakkını güvence altına alır.

Dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren her çocuk, güzel bir karşılamayı, iyi bir bakımı, sevilmeyi ve kabullenilmeyi, anne-babasıyla birlikte yaşamayı, eğitim almayı hak eder. Bedenen ve ruhen her türlü tehlikeden korunması, maddi ve manevi varlığının zarardan muhafaza edilmesi çocuğun hakkı, yetişkinlerin de sorumluluğudur. Sonra akil-baliğ olunca çocuğun da haklarıyla birlikte sorumlulukları başlar.

Bir yetişkin için hayat hakkı; huzurlu, emniyetli, sağlıklı ve insan onuruna yakışır şartlarda yaşama hakkı anlamına gelir. İnsanın can ve mal güvenliğinin yanı sıra akıl, inanç, izzet, şeref ve namus gibi kişilik değerlerinin korunması da temel haklarındandır. Bu bakımdan Kur'an'ın değişik ayetlerinde iftira, alay, gıybet, dedikodu, başkalarının özel hayatlarını ve gizli hâllerini araştırmak, kötü lakap takmak, alay etmek gibi her türlü çirkin söz, tavır ve davranış yasaklanmıştır (Hucurât, 49/11-12). Nitekim Peygamberimiz de Veda Haccı'nda, kutsal topraklarda verdiği hutbede şöyle buyurmuştur: *"(Ey insanlar!) Bu (Zilhicce) ayınızda, bu (Mekke) şehrinizde, bu (arefe) gününüz nasıl mukaddes ise, canlarınız, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namuslarınız) da aynı şekilde dokunulmazdır."* (Buhârî, İlim, 9)

Anne-Baba Hakkı

Kul hakkı söz konusu olduğunda, aklımıza öncelikle en yakınlarımız gelir. Doğrusu kıyamet sahnesini anlatan bir ayette *"O gün*

kişi kardeşinden, annesinden, babasından, hanımından ve çocuklarından kaçar." (Abese, 80/34-36) buyrularak üzerimizde en çok hakkı bulunan ve ilk önce hesaplaşacağımız yakınlarımıza dikkat çekilmiştir. Anne-babamız, üzerimizde en çok emeği olan insanlardır. Anneler, çocuklarını hamilelik dönemlerinde sıkıntı üzerine sıkıntı ile taşır; çeşitli eziyet ve zorluklarla dünyaya getirir. Doğumun ardından başlayan uykusuz geceler, bebeğin beslenmesi, bakımı, korunması annenin hakkını kat kat artırır. Kulağımızda çınlayan en güzel ninnilerin, dua ve dileklerin bile üzerimizde hakkı vardır. Bu yüzden Sevgili Peygamberimiz, *"kendisi ile güzel bir ilişki kurulmasını en çok hak eden kimsenin anne olduğunu"* söyler (Buhârî, Edeb, 2).

Diğer yandan babalarımızın da üzerimizdeki hakkı çok büyüktür. Yaz-kış, gece-gündüz demeden çalışan, helâlinden kazanıp ailesi için harcayan, kötülükleri yuvasından uzak tutmak için çabalayan bir babanın emeğine paha biçilebilir mi? Çocuklarının maddi ve manevi anlamda beslenmesi, gelişmesi, hayata atılması, iyi birer insan

olması için sorumluluk üstlenen her baba, vefayı ve saygıyı hak etmektedir. Peygamberimiz babanın hakkını anlatırken, *"Hiçbir evlat babasının hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulup satın alır ve azat ederse belki!"* buyurur (Müslim, Itk, 25).

Yüce Rabbimiz, kendisine kulluk emrinden hemen sonra, anne babaya iyi davranmayı emretmiş (Nisâ, 4/36), onlara karşı hürmeti, ikramı ve ihsanı elden bırakmamayı tavsiye etmiştir. Bilhassa yaşlandıklarında daha

da anlam kazanan bu haklar konusunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *"Rabbin, kendisinden başkasına asla kulluk etmemenizi ve anne babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında yaşlanırsa, onlara 'öf!' bile deme. Onları azarlama. Onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: 'Rabbim! Beni küçükken sevgi ve şefkatle koruyup büyüttükleri gibi sen de onlara merhamet et."* (İsrâ, 17/23-24)

Çocuk Hakkı

Anne-babanın hakları olduğu gibi, çocukların da ebeveynleri üzerinde hakları vardır. Kendileri küçük olsa da hakları büyük olan yavrularımız, öncelikle kız ya da erkek ayrımı gözetilmeden kabul görme ve benimsenme hakkına sahiptir. Doğduğunda güzel bir isme kavuşma, emzirilme, helâl rızıkla beslenme, ailede sevgi ve merhamet ile büyüme, şiddetten korunma, kardeşleriyle eşit imkânlara sahip olma onların en tabii hakkıdır. Çocukluk ve gençlik çağında dinini, kimliğini ve kültürünü öğrenme, edeb ve güzel ahlâk ile tanışma, okuma ve bir meslek sahibi olma da çocuklarımızın hakları arasındadır. Gün gelince evlenmeleri ve huzurlu bir yuvaya sahip olmaları için onlara destek olmak yine biz yetişkinlerin sorumluluğudur.

Eşlerin Birbirleri Üzerindeki Hakkı

Rabbimizin nikâhla eşler arasında kurduğu bağlar “sevgi ve merhamet” yüklüdür (Rûm, 30/21). Bu da bize, kadının da erke-

ğin de eşinden muhabbet ve şefkat görme hakkına sahip olduğunu gösterir. Eşinden insaf, saygı, takdir, anlayış ve nezaket görmek her insanın hakkıdır. Evlilik, hem kadın hem de erkek için mutluluğun ve güvenin adresi olmalı, eşler birbiri sayesinde "sekineti" yani huzuru ve dinginliği bulmalıdır.

Diğer yandan Kur'an-ı Kerim, evliliğin sorumluluğunu üstlenmek gerektiğine işaret ederek, nikâhı "ağır bir sözleşme" şeklinde tanımlar (Nisâ, 4/21). İnsan nikâhla ciddi bir birlikteliğe adım attığında, aile olmanın ne anlama geldiğini de kavramalıdır. Haklarını istediği kadar, eşine karşı sorumluluklarını yerine getirmekten de kaçınmamalıdır. Bu hususta Yüce Kitabımızda, *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır."* (Bakara, 2/228) buyrulur. Ayet, kadın ve erkeğin aile hayatı içinde karşılıklı haklara sahip olduğuna, aralarındaki hak ve sorumluluk dengesini, itidali, adaleti korumaları gerektiğine işarettir.

Sevincinde de
kederinde de
akrabasının
yanında
olmak, onu
zor gününde
desteklemek,
aramak,
sormak,
ziyaret etmek
her müminin
vazifesidir.

Akraba Hakkı

Ailenin genişlediği yerde akrabalık bağları sonucu karşımıza çıkan haklar bulunur. Yüce Allah, akrabalık bağlarının canlı tutulmasını ve akrabalara yardım edilmesini emreder (Nahl, 16/90). Peygamberimizin bildirdiğine göre, bir kudsi hadiste Rabbimiz *"Ben Rahman'ım, o (akrabalık bağlarının adı) da rahimdir. Ona kendi ismimden türeyen bir isim verdim. Onunla ilişkiyi sürdürenle ben de ilişkimi sürdürür, onunla ilişkiyi kesenle ben de ilişkimi keserim."* buyurur (Ebû Dâvûd, Zekât, 45).

O halde, güzel bir ilişkiyi devam ettirmek ve bağı koparmamak, akrabalık hakkıdır. "Sıla-i rahim" diye adlandırılan bu hak, ahlâkın olduğu kadar imanın da gereğidir. Sevgili Peygamberimiz *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, akraba ilişkilerini sürdürsün."* (Buhârî, Edeb, 85) demiştir. Sevincinde de kederinde de akrabasının yanında olmak, onu zor gününde desteklemek, aramak, sormak, ziyaret etmek her müminin vazifesidir.

Komşu Hakkı

Rabbimiz, yakın komşuya ve uzak komşuya iyilik edilmesini emretmiş (Nisâ, 4/36), Sevgili Peygamberimiz de *"Komşuna iyilik yap ki mümin olasın!"* (Tirmizî, Zühd, 2) buyurmuştur. Komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı günümüzde bu tavsiye müminlere çok şey anlatmakta değil midir?

Komşuların birbirlerinden iyilik görme hakkı vardır. "Yemek hazırlarken çorbanın suyunu biraz fazla koyarak komşuları da düşünmek" gibi küçük bir iyilik bile, bize Peygamberimizin tavsiyesidir (Müslim, Birr ve sıla, 143). Onun güzide ashabından Abdullah b. Amr'ın (r.a.) evinde bir gün bir koyun kesilir. Abdullah b. Amr eve geldiğinde ailesine, *"Yahudi komşumuza ikram ettiniz mi?"* diye sorar. Ardından da şunları söyler: Ben Resûlullah'ı şöyle derken işittim: *"Cebrail bana komşu hakkından o kadar çok bahsetti ki komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim."* (Tirmizî, Birr ve sıla, 28)

Diğer yandan her Müslüman, komşusunu kötüden ve kötülükten korumakla da

mükelleftir. Komşularımızın maddi ya da manevi bakımdan zarara uğramamalarında bizim de payımız vardır. Öyle ki, Peygamberimiz bir kimsenin evini veya tarlasını satın almada bile komşusunun öncelik hakkına sahip olduğunu söylemiştir (Ebû Dâvûd, Büyû', 75). *"Kötülük etmeyeceğinden komşusunun emin olmadığı kimse cennete giremez."* (Müslim, İman, 73) uyarısıyla da Müslüman'ın komşularına güven vermesinin önemine işaret etmiştir. Sevgili Peygamberimizin anlattığına göre, nafile olarak fazladan oruç tutmasa, namaz kılmasa veya sadaka vermese bile, komşusunu rahatsız etmeyen kişi cennete girecektir. Ama çok namaz kıldığı, oruç tuttuğu ve sadaka dağıttığı hâlde komşusuna eziyet eden kişinin uğrağı cehennemdir (İbn Hanbel, II/440).

Yetim Hakkı

Ailemiz ve yakın çevremiz dışında toplumun kırılgan kesimlerinin hakları da ayrıca önem taşır. Kendi haklarını korumada zorlanan bu kesimler için insanın sorumluluk

vurgusu daha da öne çıkar. Fakirin, yetimin, dulun, mültecinin, muhacirin hakları hepimizin sırtındadır.

Kur'an-ı Kerim'in değişik ayetlerinde yetimlerin mallarının haksız yere alınıp yenilmesi yasaklanmış (En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34), böyle davrananlara ağır cezalar öngörülmüştür. Allah Resûlü (s.a.s.) de henüz reşit olmayan yetimlerin mallarının korunması gerektiğini ifade etmiş (Muvatta', Zekât, 6); yetim malı yemenin insanı helâke sürükleyen hatalardan biri olduğunu vurgulamıştır (Müslim, İman, 145).

Yetimlerin geçici değil kalıcı bir ilgi görmeye, sahte değil samimi bir sevgiyle büyümeye hakkı vardır. Suistimale uğramadan, incinmeden, örselenmeden, kendilerini yalnız ve yardımsız hissetmeden yetişmeleri için elbirliği ile emek verilmelidir. Eğitim ve öğretimleri, iş imkânına kavuşmaları ve yuva kurmaları için destek olunmalıdır. Unutulmamalıdır ki, onlara ihtiyaç duydukları şefkati gösterenlerin ödülü cennettir (İbn Hanbel, V, 250).

Fakir ve Yoksul Hakkı

Allah Teâlâ, "(Takva sahiplerinin) *Mallarında isteyenler ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır."* (Zâriyât, 51/19) buyurur. Bu ayet, muhtaç durumda olanlara yapılan harcamanın, bir anlamda onlara kendi haklarını vermek olduğunu ifade eder. Darlık da varlık da insan içindir. Dünya hayatının geçiciliği ve malın insana ancak emanet olduğu düşünüldüğünde, bu emaneti hak sahipleriyle paylaşmanın anlamı daha da belirginleşir.

İhtiyaç sahiplerinin yardımına koşmak, Kur'an-ı Kerim'de iyi müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır (Bakara, 2/177). Yoksulun hâlinden anlayan ve Allah'ın verdiği maddi imkânları hayır yolunda harcayan kimse için bereket kapıları açılacaktır. Nitekim Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: "*Kim bir Müslüman'ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman'ın*

Haklar korunduğu ve yükümlülükler yerine getirildiği oranda, toplumda huzur ve güven hâkim olur.

İnsanın can ve
mal güvenliğinin
yanı sıra akıl,
inanç, izzet,
şeref ve namus
gibi kişilik
değerlerinin
korunması
da temel
haklarındandır.

ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur." (Ebû Dâvûd, Edeb, 60)

Kardeşlik Hakkı

Haklara saygı göstermek ve sorumluluklarını yerine getirmek söz konusu olduğunda, kardeşlik hukukunu korumak ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek büyük önem arz eder. Zira haklara saygısızlık, kardeşlik duygularına zarar veren etkenlerin başında gelir. Allah Resûlü'nün tasviriyle, müminler birbirlerine merhamet etme, sevgi ve şefkat gösterme hususunda bir "vücut" gibi olmalıdır. Vücudun bir organı hastalandığında diğer organlar nasıl onunla birlikte uykusuz kalıyor ve ateşleniyorsa, müminler de kardeşlerinin biri sıkıntıya düştüğünde aynı şekilde çırpınmalı, yardıma koşmalıdır (Bkz. Buhârî, Edeb, 27).

Kardeşlerimizin bizden yardım almanın yanı sıra güler yüz ve tatlı dille muamele görme, iyilik ve güzellikte ortaklaşma hakları vardır. Kardeşler arasındaki sevgiyi ve

güveni zedeleyen her türlü davranıştan uzak durmak, boynumuzun borcudur. Bu yüzden Peygamberimiz *"Birbirinizin sırlarına kulak misafiri olmaya çalışmayın, birbirinizin özel hâllerini araştırmayın, birbirinizle üstünlük yarışı içine girmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize kin beslemeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!"* (Tirmizî, Birr, 24) buyurur.

İslam'ın ruhundaki kardeşlik mesajını tam olarak anlayan bir mümin, din kardeşinin sevinci ile sevinir, üzüntüsü ile kederlenir, ihtiyacı olduğunda ona yardım elini uzatır. Taşkınlık ettiğinde ona engel olur, haktan uzaklaşırsa ona doğruyu gösterir, zayıf zamanlarında destekler, korku içinde ise huzur ve güvene erişmesine yardımcı olur. Kendisinin arzuladığı iyiliklere mümin kardeşini de layık görür. Kardeşinin onur ve şerefini, mal ve namusunu kendi onur ve şerefi, mal ve namusu gibi korur.

İşgören ve İşveren Hakkı

Emeğe saygı, İslam'ın önemle üzerinde durduğu dinî ve ahlakî görevlerden biridir. *"İn-*

san için ancak çalıştığının karşılığı vardır." (Necm, 53/39) diyen Kur'an-ı Kerim, çalışanın maddî ve manevî anlamda emeğinin karşılığını alma hakkına sahip olduğuna işaret eder. İş söz konusu olduğunda, işçinin de işverenin de karşılıklı hakları ve sorumlulukları olması kaçınılmazdır. Bu nedenle hak duyarlılığına sahip olan her Müslüman, ister işveren ya da amir, ister işçi ya da memur olsun, hukuka riayet etmelidir.

Bir hadiste, kıyamet gününde Yüce Allah'ın, "istihdam ettiği işçiden verim aldığı hâlde onun ücretini tam ödemeyenin hasmı olacağı" ifade edilmiştir (Buhârî, İcâre, 10). Peygamberimizin emri ise gayet açıktır: *"Çalışana ücretini, teri kurumadan önce veriniz."* (İbn Mâce, Rühûn, 4) İşveren, çalıştırdığı kişilerin hak ettiği maaş veya ücretleri tam olarak ve zamanında ödemeli, vereceği ücreti önceden belirlemeli, sonradan hak kaybına neden olabilecek durumlardan kaçınmalıdır (Nesâî, Müzâraa, 44). İş yerinde gerekli emniyet tedbirlerini almalı, çalışanların ruhen ve bedenen sağlıklı olmalarına özen göstermeli, ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebilmelerine imkân sağlamalıdır. İş-

çisine güç ve kabiliyetinin üzerinde iş yüklememeli, onu kardeşi gibi görmeli, temel haklarına saygılı olmalıdır (Buhârî, İman, 22).

Terazinin diğer tarafında da işverenin hakları yer alır. Kamu veya özel sektörde çalışanlar ya da sözleşme yoluyla inşaat, yemek, temizlik gibi iş ve hizmet icra edenler, kazançlarının helal olması için hassasiyet göstermelidir. Kendilerine verilen işleri belirlenen zamanda ve istenilen standartlarda yapmaya gayret etmeli, hizmet vermekle yükümlü oldukları insanlara karşı mahcup duruma düşecek adımlar atmamalıdır. Eksik, kusur, ihmal ve suistimalin dünyada olduğu kadar ahirette de ayaklarına dolanacağının farkında olmalıdır.

İş dünyasının bir ucu da günlük hayatımızla, çarşı-pazarla iç içedir. Tıpkı işgören ve işveren arasında olduğu gibi, satıcı ile müşteri arasında da riayet edilmesi gereken bir hak dengesi vardır. Ticarette ölçü ve tartıda hile yapmak, çalmak, gayrimeşru yollarla kazanç sağlamak, borcunu zamanında ödememek, ayıp ve kusurlu malı sağlam ve kusursuz gibi satmak, yalan yere yeminle müşteriyi aldatmak, sahte mal üretip piyasaya sürmek, karaborsacılık yapmak gibi bir dizi ahlâka ve hukuka sığmayan davranış, hak ihlâli anlamına gelir. Oysa her iki tarafın da dürüst ve hoşgörülü olduğu bir alışverişten doğacak kazancı Peygamberimiz şöyle dile getirir: *"Satarken, satın alırken,*

alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin." (Buhârî, Büyû', 16)

Diğer Canlıların Hakları

Hakların gözetilmesi konusunda insanın muhatabı sadece insanlar değildir. Yeryüzünün halifesi olarak emaneti yüklenmiş olmasından dolayı, insan üzerinde diğer canlıların da hakları vardır (Ahzâb 33/72). Kâinat, kendisini oluşturan canlı ve cansız bütün parçalarıyla değerlidir ve eşsiz bir dengeye, muhteşem bir bütünlüğe sahiptir. Bu dengeyi bozan ve bütünlüğü zedeleyen her türlü davranış, dinimize göre yasaktır (A'râf 7/56).

Kerim Kitabımızda *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?"* buyrulur (Lokmân 31/20). Evet, insanoğlu, hizmetine sunulan sayısız canlının, bitkinin ve hayvanın kullanım hakkına sahiptir ama onların hiçbirinin sahibi değildir. Zerreden küreye kâinatta ne varsa hepsinin sahibi

Allah'tır (Sâffât 37/5). Ve Allah, insandan emaneten kullandığı tüm canlıların hak ve hukukuna riayet etmesini ister.

Hayvan hakları bu konudaki en önemli başlıklardan birisidir. Hayvanların iyilik, yardımseverlik ve merhamet gibi duyguları hak ettikleri, çünkü bir bakıma onların da insana iyilik ve yardımda bulundukları söylenebilir. Ama çok daha önemlisi en küçüğünden en büyüğüne kadar her hayvanın, Allah'ın eseri olarak kıymet taşıdığı ve insana emanet olduğu gerçeğidir.

Sevgili Peygamberimiz bir hadislerinde, *"Allah, merhametli olanlara rahmetiyle muamele eder. Öyleyse siz yeryüzündekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin."* (Tirmizî, Birr, 16) buyurur. Rahmet Elçisi Peygamberimiz, öncelikle hayvanların barınma, temizlenme, beslenme, hastalıklardan korunma gibi haklarına karşı duyarlı olunmasını ister. Binek hayvanlarının zorlanmasına izin vermez; koyun ağıllarının temiz tutulmasını emreder; hayvanların yaralarını bizzat tedavi eder.

Hayvana eziyet ise Peygamberimizin ha-

yatında asla karşılığı olmayan, İslam ahlâkına sığmayan, insanlığa aykırı bir davranıştır. Allah Resûlü (s.a.s), sebepsiz yere öldürülen bir serçenin bile kıyamet günü Aziz ve Celil olan Allah'a hâlini arz ederek davacı olacağını söyler (Nesâî, Dahâyâ, 42). Onun "Hayvanlara işkence etmeyin" şeklinde kesin emri vardır (Müslim, Cihad, 32). Peygamber Efendimiz, köpeklerin insana zarar vermedikleri halde öldürülmesini (İbn Mâce, Sayd, 2), eğlence amacıyla hayvanların dövüştürülmesini ve onların hedef tahtası gibi kullanılarak atış yapılmasını yasaklar (Müslim, Zebâih, 58; Ebû Dâvûd, Cihâd, 51).

Peygamberimizin anlattığı, "çölde bir kuyuya inip de ayakkabısına doldurduğu su ile susuzluktan toprağı yalayan bir köpeği sulayan adam" hikâyesini hepimiz biliriz. Allah, bu davranışı sebebiyle o adamdan razı olmuş ve onu bağışlamıştır (Buhârî, Müsâkât, 9). Yine hepimiz Peygamberimizin anlattığı "kedisine kızıp da onu hapseden ve açlıktan ölmesine göz yuman kadın" hikâyesini de biliriz. Zalim kadın, bu davranışı sebebiyle Allah'ın azabını hak etmiştir (Müslim, Selam, 152).

Köpeğe su veren adam onun var olma hakkına duyduğu saygıdan dolayı ödüllendirilirken, kediyi hapseden kadın onun var olma hakkını elinden aldığı için cezalandırılmıştır. Şu halde, insan, hayatın devamı için çaba sarf etmek ve sadece kendi varlığını değil, bütün varlıkların hayata tutunma hakkını desteklemek zorundadır. Zira ahirette Hakk'ın divanı kurulunca öyle bir adalet uygulanacaktır ki, kimsenin kimse üzerinde zerre kadar hakkı kalmayacaktır.

Netice Olarak

Adalet ve merhamet dini olan İslam'a göre, hakların kaynağı Cenab-ı Hak'tır. Haklar ve yükümlülükler O'nun tarafından belirlenmiştir. Haklara riayet edildiği ve yükümlülükler yerine getirildiği oranda toplumda huzur, güven ve mutluluk olur. Günümüz dünyasındaki huzursuzlukların, kavga ve cinayetlerin, terör ve savaşların haklara saygısızlıktan, işin sonunu hesaba katmadan hak ihlalinde bulunmaktan kaynaklandığı bir gerçektir.

İslam Peygamberi (s.a.s), *"Her hak sahibine hakkını ver."* (Buhârî, Savm, 51) şeklindeki ilkeyi onaylayarak ümmetini haklar konusunda duyarlı olmaya davet etmiştir. Hiçbir ayrıcalığın söz konusu olmayacağı, haklı ve haksızın mutlaka ortaya çıkarılacağı hesap gününde mahcup olmamak için kul ve kamu hakları konusunda ne kadar titiz olunsa yeridir. Hak ihlal edenleri, hak sahipleri bağışlamadıkça Yüce Allah'ın da bağışlamayacağı bilinmelidir. Allah'ın huzuruna hak yüküyle çıkmanın ne ağır bir vebal olduğu unutulmamalı; şayet herhangi bir hak ihlalinde bulunulmuşsa, hak sahiplerine hakları ödenerek helalleşilmelidir.

Kısacası mümin, her bir günün sonunda yastığına başını koyunca, o güne ait üzerinde Allah hakkı, kul ve kamu hakkı bulundurmamayı kendine en önemli hedef olarak belirlemeli ve gereğini yapmalıdır.